

Az információs társadalom gondolatának európai szálláscsinálója

In memoriam Jean-Jacques Servan-Schreiber (1924-2006)

A tanulmány Servan-Schreiber legfontosabb könyvét, az 1967-ben megjelent „Az amerikai kihívást” középpontba állítva kalauzolja az olvasót az információs társadalom elmélettörténetének korai időszakába. A hatvanas évek közepét a „poszt-indusztriális” állapot nyugtalan fürkészése, az Egyesült Államok hihetetlen tempójú gazdasági és technológiai fejlődésétől megszedült Európa identitás-és útkeresése jellemzi. Figyelemre méltó, hogy a „riadót” fújó francia újságíró milyen érzékenyen és autentikusan tájékozódik és tájékoztat a korai információs társadalom legfontosabb területein, s emiatt üzenetei számos vonatkozásban mai napig frissek és aktuálisak.

Kulcsszavak: *Jean-Jacques Servan-Schreiber, poszt-indusztriális társadalom, menedzsment-technológiák, tudás-ipar, európai versenyképesség*

Szerzői információ:

Z. Karvalics László

Történész, az információs társadalom kutatója. A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Információmenedzsment Tanszékének vezetője, az 1998-ban alapított ITTK (Információs Társadalom- és Trendkutató Központ) igazgatója 1998–2005 között. 1992 óta az Információtörténelem Műhelykurzus vezetője. Az információs társadalommal foglalkozó különféle kurzusok tananyagának kidolgozója, számos szakkönyv és tanulmány szerzője. Legutóbb megjelent könyve: *Bevezetés az információtörténelembe* (Gondolat, 2004). „Kiváló Oktató” (1999), 2000-től Széchenyi-ösztöndíjas. Az információs társadalom témakörében végzett, nemzetközileg elismert kutatásaiért 2004-ben a Magyar Köztársasági Érdemérem Polgári Tagozatának Lovagkeresztje kitüntetéssel kapt. A Nemzeti Hírközlési és Informatikai Tanács tagja. 2005-ben habilitált az ELTE-n.

E-mail: zkl@itm.bme.hu

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Z. Karvalics László. „Az információs társadalom gondolatának európai szálláscsinálója”. *Információs Társadalom* VII, 1. szám (2007): 124–136.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.VII.2007.1.13>

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

Z. Karvalics László

Az információs társadalom gondolatának európai szálláscsinálója

In memoriam Jean-Jacques Servan-Schreiber (1924–2006)

Az MTI rövid híradását felhasználva szinte valamennyi napilapunk megemlékezett arról, hogy a betegsége miatt már jó ideje visszavonult francia újságíró-politikust, Jean-Jacques Servan-Schreibert 2006. november 7-én, 82 éves korában, a normandiai Fécamp-ban utolérte a halál.¹

A méltatások a mérnökből lett közéleti személyiségnek, a haladásért, a dekolonizációért harcoló újságírónak szólnak, aki 1953-ban a később legendássá vált *L'Express* társalapítója volt, majd a radikális párt színeiben a politika porondjára lépett, és 1974-ben két röpké hétig reformminiszteri tisztet is betöltött. Főművét, *Az amerikai kihívás* című, 1967-ben megjelent könyvét² „a mai Európai Unió elméleti alapjait” megvető politikai esszéként emlegetik.

Csakhogy – mintegy mellékesen – ez a könyv „vezeti be” a francia és az európai közgondolkodásba és a szótárba a *posztindusztriális társadalom* fogalmát („Jegyezzük meg ezt a terminust, sokszor fogjuk még hallani, mert ez definiálja a jövőt”), és ez mutatja be elsőként és részletesen azokat a gazdasági, technológiai és politikai fejleményeket, amelyek az Egyesült Államokat látványos és radikális átalakulás és növekedési pálya – az információs társadalom építése – felé kormányozták az ötvenes évek közepétől, alig egy évtized alatt.

Érdemeit egyáltalán nem csökkenti, hogy nem alakítja, hanem „csak” bemutatja a kortárs – elsősorban amerikai és francia – diskurzusokat és kutatási eredményeket,³

¹ Már életében megjelentek róla átfogó monográfiák és méltatások (lásd elsősorban Rustenholz Alain Treiner, Sandrine (1993): *La Saga Servan-Schreiber*. Paris: Seuil, illetve Chapsal, Madeleine (2004): *L'homme de ma vie*. Paris: Fayard (a szerző nem más, mint első felesége, akitől 1960-ban elvált, de jó kapcsolatban maradtak mindvégig). Élete alkonyán maga is kétkötetes visszaemlékezéssel segítette a majdani történészek dolgát (*Passions* [Hachette], 1991, *Les Fossoyeurs. Passions*. Tome 2. Fixot, 1993).

² *Le défi Américain*. Editions Denoel, 1967. *Az amerikai kihívás* 600 ezer eladott példányával Franciaországban azonnal bestseller lett, és 15 nyelvre fordították le. Az amerikai kiadást (*American Challenge*. New York: Atheneum, 1968) Arthur Schlesinger előszava gazdagította, de nem tartalmazta a hat függelékét. Magyarul a Kossuth Kiadó „illegális”, számozott sorozatában jelent meg 1969-ben 256 oldalon mindennemű szerkesztői segédlet, illetve a tájékozdást segítő, az eredetiben szereplő szövegmutató nélkül, és az eleve pongyola lábjegyzetek negatív hatásait felerősítő pontatlanságokkal. (Errre lásd elrettentő példaként a 14. számú lábjegyzetet.) Az oldalszám szerinti hivatkozások erre a kiadásra vonatkoznak. Ez a tanulmány a benne lévő pontosítások és kiemelések miatt akár a könyv egyfajta hiányzó „utószava” is lehetne.

³ Tegyük hozzá: nem is akárhogy. Széles kitekintéssel és forrásismerettel, a társadalomtudományi munkákra, a politikai háttérdokumentumokra és az előrejelzésekre is érzékenyen, sokszor még megjelenés

mert lényeglátása és árnyalt megközelítése révén maga a „kompozíció” és a mögötte álló szemléletmód válik korszerűvé és maradandóvá.

A jelenség, amiből Servan-Schreiber kiindul, az amerikai vállalatok térnyerése Európában. Nem farkast kiált azonban, mint az Amerika-ellenességből mai napig sportot űző divatgondolkodók (élükön a mind reménytelenebb Paul Virilióval),⁴ hanem megérteni igyekszik a helyzetet: kideríteni, hogy milyen okok állnak a háttérben, és ezek ismeretében megtalálni a lehetséges válaszokat az Atlanti-óceán innenső oldalán. „A veszély nem az amerikai tehetség (az intellektuális és piaci attraktivitás) – mondja –, hanem az európai tehetetlenség, mert az öreg kontinenst gyorsuló ütemű leszakadás fenyegeti, elsősorban a korszerű menedzsmentmódszerek, az (elektronikai) technológia és a kutatás terén kialakult és egyre növekvő hátránya miatt.

Servan-Schreiber észleli és többször is szükségesnek tartja aláhúzni, hogy nem csak figyelemre, hanem bizonyos értelemben csodálatra méltó Amerika „példátlan ugrása”, amit a világháború óta hajtott végre. Megdöbbenően újszerű megállapítása, hogy „ma [az USA] gazdaságpolitikájának tulajdonképpen célja a technikai újítások megvalósítása”. Az „állami tisztviselők, ipari vezetőkből, egyetemi közgazdászokból, mérnökökből és tudományos kutatókból” álló „szövetség” tagjai összehangolják és megtervezik a tevékenységüket, kölcsönösen megtermékenyítve egymást (*cross-fertilization*). (Szerzőnk itt John Kenneth Galbraith terminusát, a *technostruktúrát*⁵ használja a kialakulófélben lévő társadalmi hálózat megjelölésére, pedig alkalmazhatná a sokkal baljósabban hangzó „katonai-ipari komplexum” elnevezést is, ami Eisenhower elnök 1961. január 17-i búcsúbeszédéből híresült el.)⁶ Servan-Schreiber szimata és tolla nyomán az európai olvasó számára is megelevenedik mindaz, ami az idő tájt megismerhető és elmondható volt az USA páratlan tempójú átalakulásáról.

Tusrajzok az információs társadalom amerikai frontvidékéről

Az újságíró nem törekszik a teljességre, hanem igyekszik minél kevesebb egyedi jelenség felhasználásával a lehető legérvényesebb és legátfogóbb képet megrajzolni. Nem realista, részlethű fotográfiával, hanem lendületes, erős és határozott vonalakból formált kontúrokkal mutatja be tárgyát. És akkor, amikor a tudományos elemzés és megértés csak kullog a hihetetlen tempójú átalakulás mögött, sok esetben többet ér és

előtti állapotokban hozzájutva a legfrissebb kéziratokhoz! Ez persze minden bizonnyal kiváló munkatársának, Michel Albertnek is köszönhető, aki az „adatvadászatban” nélkülözhetetlen segítője volt.

⁴ A kérdés francia látószögből megfogalmazott áttekintését lásd Revel, Jean-Francois (2004): *Anti-Americanism*. Encounter Books.

⁵ Galbraith J. K. (1969): *Az új ipari állam*. Budapest: KJK (*The New Industrial State*, 1967). Galbraith technostruktúrája a tőkétől a szervezett szakértelem irányába való eltolódást jelenti, melynek során szinte kizárólag a tudósok és a mérnökök veszik át a technológiai fejlődés ellenőrzését, s ennek révén – noha nem tulajdonosi és nem menedzseri a pozíciójuk – újfajta hatalmi-döntési pozícióba kerülnek.

⁶ „A kormányzati munkában óvakodnunk kell attól, hogy szándékosan vagy anélkül indokolatlan befolyásra tegyen szert a »katonai-ipari komplexum«. Eisenhower elnök búcsúüzenete, 1961. január 17. (Public Papers of the Presidents: Dwight D. Eisenhower, 1960–61, no. 421.) Angolul (teljes egészében) és magyarul (részletekkel) lásd <http://www.geocities.com/szamizdatkiado/eisenhow.htm>

többet mond egy effajta, nyugtalanító „tusrajz”, mint egy terjedelmes, de unalmas monográfia. S mivel Servan-Schreiber jó helyekre nyúl, amikor forrásokat keres,⁷ az ő „vázlataiban” sokoldalúan és gazdagon mutatja meg az arcát a „posztindusztriális” kohóban izzó Amerika – az az ország, amely a könyv írásakor a világ teljes ipari termelésének egyharmadát produkálja, és számos ágazatban domináns szerepet játszik. Ahol tizenöt év alatt sikerült megfordítani a jövedelmi piramist: 1950-ben az amerikai családok 60 százalékának az évi jövedelme 5000 dollár alatt volt, 1965-re pedig a családok 67 százaléka már átlépte ezt a jövedelmi szintet, miközben negyedrészüik túljutott a 10 ezer dolláros határon is.

Servan-Schreiber azonban elsősorban másra figyel. Számára nagyon fontos, hogy az Egyesült Államok az ezer főre eső egyetemi és főiskolai hallgatók számában hogyan utasítja maga mögé a világot, hogy az egy főre eső kutatási és fejlesztési kiadásai majdnem a nyugat-európainak a négyszeresére rúgnak, hogy a technológiai fejlesztési programok terén kimagaslóan az állam a legnagyobb megrendelő, és hogy Amerikában annyira lerövidítették az innovációs ciklust, hogy az „új termékek” piacát majdhogynem egyedül uralják. Kellő hangsúllyal tárgyalja, hogy mindezek nyomán (az automatizáció párjaként) a képzettség és a tudás fontosságának drámai megnövekedése tapasztalható a munkafolyamatokban. Így juthat el végül annak felismeréséhez, hogy az amerikai „titok” egyik kulcsa az oktatásban rejlik. „A ma Amerikája a legbusásabb hasznot minden befektetések legrentábilisabbikából, az állampolgárok szakképzéséből húzza” (53).

Servan-Schreiber legfontosabb forrása ebben a kérdésben a növekedésszámlálás (*growth accounting*) atyja, Edward F. Denison,⁸ aki az általa kifejlesztett módszerrel könyvelői precizitással „kiszámolta”, hogy az utolsó évtizedek amerikai gazdasági növekedésében mekkora szerep jutott az új „tőkeformáknak”, az emberi tőkének és a technológiai innovációnak. Megállapította, hogy míg a 20. század elején, a klasszikus „ipari” korszakban a munkáslétszám és a befektetett tőke volt a legfontosabb tényező, 1929 és 1957 között ezek háttérbe szorultak, és a növekedés két legfontosabb kiváltó oka (a 31 számításba vett tényező közül) az „általános oktatás” és a „technológiai újítás” (az ismeretek gyarapítása és az oktatásnak a társadalom mind nagyobb részére való kiterjesztése) lett. Harminc év alatt megtízszereződött az oktatásba és a tudományos ku-

⁷ Ez természetesen egyáltalán nem jelenti azt, hogy Servan-Schreiber alaposan utánajárt volna az általa vizsgált kérdések kurrens amerikai irodalmának. Láthatóan nem ismeri Peter Druckernek 1967-re már tíz kötetnyire bővült munkásságát, noha Drucker első klasszikus művei – *The Future of Industrial Man*, 1942, *The New Society*, 1950, és különösen a *The Landmarks of Tomorrow*, Harper and Brothers, 1957, 1958, 1959 – a posztmodern, az innovációs, a szervezeti és az oktatási tematikát is nagyjából olyan megközelítésben tárgyalják, mint *Az amerikai kihívás*. Pedig francia fordítás is rendelkezésre állt, még 1958-ból (Drucker, Peter: *La pratique de la direction des entreprises*. Editions d'Organisation). Druckernek a „tudásmunkás” (*knowledge worker*) kategóriát bevezető műve (*The age of discontinuity*) csak 1968-ban jelent meg, s ha Servan-Schreibernek van még egy éve, bizonyosan nagyban támaszkodik olyan szerzőkre is, mint pl. Harold L. Wilenski (*Organizational intelligence*. New York: Basic Books, 1967).

⁸ Servan-Schreiber Denison „1965-ben írt értekezésére” hivatkozik, ez minden bizonnyal két évvel később megjelent nagy munkája (Denison, E. F. (1967): *Why Growth Rates Differ: Postwar Experience in Nine Western Countries*. Washington: The Brookings Institutions). A módszer azonban korábbi, és az igazi mérföldkő egy nagy összehasonlító vizsgálat, az évtized elejéről: Denison, E. F. (1962), *The Sources of Economic Growth in the United States and the Alternatives Before Us*. CED *Supplementary Paper*, No. 13, New York: Committee for Economic Development.

tatásba befektetett összeg – és ez a nyomás tovább erősödik (ennek alátámasztásául Servan-Schreiber egy másik forrást⁹ idéz), mert az urbanizáció fokozódásával együtt járó átlagjövedelem-emelkedés még nagyobb oktatási keresletet támaszt, és a tájékoztatás forradalmával jár majd együtt.

A „titok” másik nyitja a számítógép, amelynek Servan-Schreiber két önálló fejezetet is szentel. A leglényegesebb mozzanatnak – helyesen – a számítógépek *alkalmazását* tartja a termelésben,¹⁰ a kormányzatban¹¹ és a kutatásban. (A könyv írásakor az amerikai értéktőzsdén például már telefonos árfolyam-információkra kiépített, valós idejű, időosztásos rendszer¹² működött). „Az elektronikus számítógépek segítségével, amelyek megsokszorozzák a megismerés és a tervezés lehetőségeit, állandó kapcsolat van a laboratóriumi eredmények, a termelés problémái és a marketing perspektívái [...] között.”¹³ És természetesen nemcsak a masinákra, hanem az általuk szállított és feldolgozott információkra is érdemes figyelni: a hatvanas évek közepén az Egyesült Államokban évi 100 ezer műszaki és tudományos jelentés születik, 900 ezer szakcikk lát napvilágot, és 7 ezer könyv jelenik meg.

Az amerikai információ- és tudás-ipar korai európai expanziójának anatómiája

Servan-Schreiber semmi furcsát vagy kivetnivalót nem talál abban, hogy a már eleve nagy „belső” piacon felnőtt, korszerű technikát, háttértudást és menedzsment-módszereket alkalmazó amerikai nagyvállalatok – versenyelőnyük birtokában – megkezdték az európai piac meghódítását is. Szinte egyenes az arányosság: „minél magasabb valamely iparág műszaki színvonala, annál nagyobb az amerikai részesedés”.¹⁴

⁹ A *General Learning Corporation (GLC)* 1966 januárjában alakult meg a *General Electric* és a *Time* közös vállalataként, az amerikai oktatásügy erős embere, Francis Keppel közvetlen támogatásával. Mindkét cég érdekelt volt abban, hogy a jövő oktatási piacával kapcsolatos friss eredmények birtokában tervezzen, s ez találkozott a messzire tekintő Keppel elvárásaival, aki az ipar szereplőinek aktívabb szerepvállalását szorgalmazta az amerikai iskolákban, és *The Necessary Revolution* (1966) című könyvében az oktatás „kapitalizációját” és „technologizálását” sürgette. Miután 1966-ban visszavonult, Keppel lett 8 évre az új cég elnök-vezérigazgatója, a köztes hónapokban pedig Richard Shetler, a *General Electric* rakétavédelmi kutatásokban és menedzsmentben érintett kiváló szakembere vezette az új kutatóintézetet, amelynek az 1980-ig futó időszakra vonatkozó első jelentését dolgozta fel Servan-Schreiber.

¹⁰ 1965-ben 40 ezer gép segítette a termelés-szervezés feladatát, köztük az UNIMATE, az első ipari robot (1961) révén már a termelésbe is behatoló elektromechanikus „hibridek”.

¹¹ A szövetségi kormány által a hatvanas évek közepén használt 2000 számítógép óriási mennyiség, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az ötvenes évek közepén ennek összesen a fele volt csak rendszerbe állítva. Elindultak már a korai ágazati „nagyszámítógépes” rendszerek is, a NASA, az országos orvosi könyvtár, a honvédelmi minisztérium, a kereskedelmi minisztérium és más szervek önálló kezelésében.

¹² A magyar „zugfordító” – mint számos más esetben is – a terminológia ismerete nélkül ültette át a francia/amerikai terminusokat: ezt a két kifejezést például „reális időnek” és „megosztott időnek” fordította.

¹³ 51. o., a Közös Piacnak a tudományos és technikai tervezésért felelős tisztviselője, *Pierre Cognard* úti jegyzeti nyomán.

¹⁴ Servan-Schreiber a magyar verzió szerint a Columbia Egyetem „fiatal kutatója”, Donald Koesing „kiadatlan tanulmányából” idézi ezt az állítást. Ember legyen a talpán, aki ebből kiindulva kívánná a hivatkozott szerző nyomába eredni. Servan-Schreiber forrása ugyanis valójában Donald B. Keesing (1964-től a Co-

A korszerű elektronikai termékek gyártása Európában – minél újabb eljárásról van szó, annál inkább – amerikai ellenőrzés alatt áll, az alábbi részesedési arányok mellett:

- 15% a szórakoztató elektronikai termékek,
- 50% a félvezetők,
- 80% a számítógépek, és
- 95% az integrált áramkörök gyártása terén.¹⁵

Nem véletlen tehát, hogy Európa polgárai a hatvanas évek közepén egészen furcsa körülmények között zajló számítógép-háború¹⁶ szemtanúi lehettek.

Noha a számítógépek történetét az elektroncsöves korszakban a német Zuse gépe(i) és a brit Enigma révén Európában kezdték írni, a tranzisztoros korszakban már az USA került az innovációs verseny élére, az integrált áramkörökre épülő harmadik nemzedék pedig már a tengerentúliak elsőprő dominanciáját hozta. És nemcsak az „asztali” gépekben, hanem a rakétákban, atom-tengeralattjárókban és repülőgépekben is, kiterjesztve az elektronikai fölényt a gépiparra is. A sikert persze nem adták ingyen. Az IBM egymaga akkora összeget (négy év alatt 5 milliárd dollárt) fektetett híres „360-as szériájának” kifejlesztésére, mint amennyit a kormányzat investált ugyanakkor az űrkutatásba. Ezt a lépést például a talán egyedül lehetséges európai versenytárs, a Philips – utólagos bevallása szerint elhibázott helyzetelemzésből fakadóan – nem merte megtenni, így aztán teljesen ki is maradt az innováció fősodrából, és meg kellett elégednie a hagyományos termékek részpiacán elfoglalt helyével. Servan-Schreiber rámutatott, hogy az elszigetelt német, francia vagy brit erőfeszítések (elsősorban a piac korlátozott mérete és az erőforrás-koncentráció hiánya miatt) eleve kudarcra vannak ítélve, Európa természetes válasza csakis a koncentráció, a csúcstechnikai fejlesztés fokozódó integrációja lehet.¹⁷

lumbia egyetem közgazdászprofesszora) monográfiájának kézirat. Ennek a 23. oldalán olvasható az a hipotézis, hogy a műszaki színvonal mércéje a tudományos kutatóknak és mérnököknek az alkalmazottak összlétszámához mért aránya. Keesingnek ez a munkája nem jelent meg könyv formában, de a szerző a *Journal of Political Economy* 1967. februári számában „The Impact of Research and Development on United States Trade” címmel megjelent tanulmányában közzétette eredményeit (Vol. 67, 38–48).

¹⁵ Servan-Schreiber itt Bertin, Gilles (1963): *L'investissement des firmes étrangères en France* című könyvére támaszkodik

¹⁶ 11. fejezet, 103–110. o. Ebben a fejezetben néhol ki-kiütözik Servan-Schreiber „outsider” mivolta, különösen a szoftver fogalmának körülírásakor – arra azonban nagyon is helyesen tapint rá, hogy az anyagköltségen kívül szinte semmi más beruházást nem igénylő, csupán a megfelelően felkészített humán tőkére támaszkodó szoftverágazat európai kitörési pont lehet. Arról pedig persze nem ő tehet, hogy mindebből (a SAP „nagy menetelését” leszámítva) negyven év alatt sem lett európai üzleti siker.

¹⁷ Korábbi szerepéből kicsit kilépve Servan-Schreiber itt nagyon is konkrét javaslatot tesz: Anglia mint középpont körül véli kiépítendőnek a nyugat-európai koncentrációt. Első látásra furcsának tűnhet a felvetés, de ha belegondolunk, hogy a britek „maradtak” legközelebb a számítógép-fejlesztési alap kutatásokhoz, sőt a hatvanas évek elején a majdani internet működését biztosító eljárások kidolgozásában is párhuzamosan haladtak az amerikaiakkal, nem is olyan földtől elrugaszkodott az ötlet – más kérdés, hogy a „nagymozeti” öntudatok akkor vajmi kevés csélyt adtak effajta szövetkezőkre. Amire viszont akkor látható piaci dimenziók hiányában sem ő, sem mások, de még az amerikaiak sem gondoltak: a mobiltelefonía lehetett volna valódi kitörési pont. Akkorra már jelentős volt az európai előny, hiszen az *Ericsson* cég a svéd távközlési hatóság számára már 1956-ban kiépítette első működő automata rendszerét, ami egyszerűen csak a *Mobil Telefon A (MTA)* nevet kapta, és valódi mobil szolgáltatást nyújtott Stockholm és Göteborg néhány száz magas jövedelmű orvosa és ügyvédje számára.

Külön érdeme, hogy az elsők között figyel fel arra, hogy a nagy amerikai tanácsadó irodák (a *Booz, Allen & Hamilton*, az *Arthur Little* és a *McKinsey*) a hatvanas évek eleje óta minden évben megkétszerezik európai létszámukat – az önmagában is exportképes amerikai piaci, marketing- és menedzsmenttudás látható jeleként. Ennek értékelése, mint cseppben a tenger, jól tükrözi Servan-Schreiber álláspontját az amerikai térnyerésről: Az amerikai tudás megjelenése és „szétterülése” hasznos az európai ipar számára, mert korszerű és versenyképes „mintázatok” elterjedését eredményezi, az viszont természetesen messzemenően negatív hatású, hogy a hatvanas évek első felében 5 év alatt több mint 10 ezer európai tudós vándorolt ki az USA-ba.¹⁸ Ám ugyanez igaz (volt és lett) a „nagy képre” is: a tegnap és a jelen amerikai innovációs fölénye a jelen és a jövő termelési, szervezési, irányítási struktúráinak, a mindennapi életnek és a kultúrának az egyetemleges átalakítását eredményezi. A verseny megmarad ugyan, de közben a világ átmegy egy fejlettebb, izgalmasabb, talán egy kicsit emberarcúbb, de a régítől bizonyosan alapvetően különböző posztindusztriális állapotba.¹⁹

A posztindusztrialitás mint jövőkép

Amikor a posztindusztriális társadalom következő évtizedeinek kérdése kerül tértékre, Servan-Schreiber legfontosabb kiindulópontja két friss amerikai szakanyag: a Hudson Intézet akkor még megjelenés előtt álló, de aztán nagy figyelmet kiváltó és világszerte ünnevelt előrejelzése, *A 2000. év*,²⁰ valamint a számítógép-központú jövőbe tekintő Knox-jelentés.

A Hudson Intézet jelentésében a nemzetközi intézmények átalakulásától az atomfenyegetésig sok téma előkerül, Servan-Schreibert mégis az új, posztindusztriális minőségről a jelentés terjedelmes IV. fejezetében megrajzolt kép érdekli a legjobban.

¹⁸ Az agyelszívásról szóló részben a szerző forrása Dimitri N. Chorafas, akinek a megjelenés előtt álló új könyvét – jó szokása szerint – már kéziratban is módjában állt elolvasni. A *The Knowledge Revolution: An Analysis of the International Brain Market* című munka (1968, George Allen & Unwin, McGraw-Hill, 1970) nemzetközi összehasonlító vizsgálatok alapján tekinti át az Európa és Amerika közötti „agyáramlás” mérlegét, Servan-Schreiberéhez kísértetiesen hasonló küldetésnyilatkozattal: „*This book has been written to discuss Europe's economic and cultural future ... It is examining the role of industry, government and universities in meeting the challenge of the 1970s and thereafter.*” S mivel mindehhez Chorafasnak – már akkoriban is a tudományos menedzsmenttel foglalkozó irodalom ismert szereplőjeként, nyolc szakkönyvvel a háta mögött – az „agy-eltándorlás” teljes problémakörnyezetét be kellett mutatnia, műve sok esetben kínál Servan-Schreibernek „importálható” szempontokat az *Amerikai kihívás* más fontos részeihez is. Ilyenek a tudásiparról szóló (7. *The Knowledge Industry*), valamint az oktatás és a szakemberképzés összekapcsolásával foglalkozó (8. *The Educational „Residual” and the Brain Factories*) vagy éppen a vállalati szervezetet (6. *New Challenges for Management*), illetve az egyetemek és az ipar kapcsolatát (9.) s végül az európai közösség integrációjának szükségességét (11. és 12.) tárgyaló fejezetek. Halkan jegyezzük meg, hogy Servan-Schreiber az agyelszívással foglalkozó passzusokon kívül sehol másutt nem hivatkozik Chorafasra.

¹⁹ Az amerikaiak pedig megérdemlik a nagy üzleti sikert – sugallja Servan-Schreiber –, mert nekik köszönhetjük, hogy ezek a változások megindultak, és világméretűvé váltak: kinyílt az ablak egy egészen újszerű jövő irányába.

²⁰ Kahn, Herman – Wiener, Anthony (1967): *The Year 2000. A Framework for Speculation of the Next Twenty-Three Years*. Hudson Institute, 460.

Az előrejelzés a formálódóban lévő új társadalomtípus jellemzőit tizenöt tételben sorolja fel. Ezek nagy részét Servan-Schreiber átveszi, néhányat közülük azonban félreolvas, másokat pedig kihagy. Az iparral, a társadalmi állapottal és az innovációval kapcsolatos „pontokat” tartja fontosnak, ezeket szinte „tükörfordításban” adja vissza, miközben az értékek átalakuló világára vonatkozó állításokat majdnem teljes mértékben mellőzi.²¹

Milyen lesz a posztindusztriális (és tömegfogyasztás utáni) társadalom?

1. Az egy főre jutó nemzeti jövedelem ötvenszeresére nő a preindusztriális korszakhoz viszonyítva. (I)
2. A gazdasági tevékenység súlypontja a termékorientált elsődleges és másodlagos szektor felől a szolgáltatásorientált harmadik és negyedik szektorra tolódik át. (II)
3. Az innováció elsődleges forrásai többé nem a vállalatok. (III)
4. A közbeszédet és a politikát egyre kevésbé a piac, s mindinkább a közösen kiformált és elfogadott elképzelések alakítják (*consentives vs. marketives*).
5. A jövedelmek és az életminőség (*income and welfare*) terén csökken az egyenlőtlenség. (VIII)
6. A termelékenység már nem elsődleges cél.
7. A piacok a közszférához és a szociális alapokhoz képest egyre kisebb szerepet játszanak. (IV)
8. Széles körben elterjed a számítógépes irányítás (akkori kifejezéssel: *cybernation*). (V) [Ezt a trendet Servan-Schreiber – helytelenül – az ipari termelés számítógépes irányítására szűkíti le.]
9. A világ „összszűkösödik” (*small world*). (VII) [Schreibernél: „A tér és az idő nem lesz az érintkezés akadálya.”]
10. A népesség növekedésének tipikus „duplázódási ideje” három és harminc év között lesz.
11. „Tanuló társadalom” (*learning society*) alakul ki.
12. Az oktatási intézmények és technikák villámgyorsan fejlődnek. (VI) [Schreibernél: „A haladás fő tényezőjét a nevelési rendszerek és a szolgálatukba állított technológiai újítások fogják jelenteni.”]
13. A munka- és előmenetel-központú, célorientált értékek erodálódnak (elsősorban a középosztállynál).
14. Devalválódnak a „nemzeti érdek” fogalmához kötődő értékek.
15. Központi fontosságúvá válik a környezetét tudatosan érzékelő, szekularizált, humanista, önmagát kényeztető ember eszménye.

A nemzetállamoknak az egy főre jutó bruttó nemzeti össztermék (GNP) alapján kirajzolódó majdani sorrendjét tekintve a Hudson-jelentés szerzői egyszerűen a 4 ezer dolláros szintnél húzzák meg a határt: amelyik ország e fölé a szint fölé kerül, az „belép” a posztindusztriális társadalmak közé. A prognózis szerint 2000-re mindössze 5 ország ugorja át a küszöböt: az Egyesült Államok, Japán, Kanada, Svédország és Svájc (az utóbbit Servan-Schreiber kihagyja a felsorolásból). Kína, India, Latin-Amerika és Afrika még az ipari fázisig sem jut el.

²¹ A felsorolás a Hudson-jelentésben foglalt tételeket az eredeti (arab számozással jelölt) sorrendben tünteti fel (*The Year 2000*, 25 és 186). A Schreiber által választott sorrendet a zárójelben megadott római számok jelzik (28–29).

Nyugat-Európa, Ausztrália és Új-Zéland, Izrael, valamint Kelet-Európa országai (a Szovjetunió, Lengyelország, Csehszlovákia, Kelet-Németország) alkotják a „fejlett ipari társadalmak” kategóriáját. Ezek a társadalmak majd egy következő lépcsőben válnak posztindusztriálissá, mögöttük pedig Délkelet-Ázsia és Dél-Amerika fejlettebb államai készülődnek a harmadik lépcsőben.

Ha a „posztindusztriális társadalmaknak” ezt a rangsorát összevetjük az „információs társadalom” fejlettségét tükröző mai indexekkel és *readiness* mutatókkal, azt találjuk, hogy ez a sorrend – Kelet-Európa „túlértékelésétől” és Délkelet-Ázsia „alulértékelésétől” eltekintve – nagyjából megegyezik a mai sokváltozós, komplex indikátoros országgrangsorokkal, avval a fontos különbséggel, hogy az „élcsoport” nem 4-5, hanem 25-30 tagú lett.

Ez a rangsor a politikai döntéshozóknak szóló üzenetként az Európát felrázni igyekvő Servan-Schreibernél sokkal hangsúlyosabb, mint magában a Hudson-jelentésben.²² Ott – javarészt az előszót is jegyző Daniel Bell nyomán – inkább a munkaidő és az elidegenedés radikális csökkenését, a munkavállalók megnövekedő szabadságfokát, általában a munkának a humanizálódás irányában alakuló világát emelik ki (épp azt a területet, ahol mai szemmel a legnagyobbat tévednek).²³ Ezt, mint vonzó jövőképet természetesen Servan-Schreibernek is meg kell mutatnia, hiszen szüksége van olyan üzenetre is, ami „mindenkihez” szól.

Ehhez kapóra jön az úgynevezett *Knox-jelentés*,²⁴ amely a számítógépes jövőt már-már történetfilozófiai mélységgel, de népszerűsíthető módon tárgyalja. Servan-Schreiber kivonatát tovább kivonatolva azért mutatom be e dokumentum legfontosabb állításait, hogy egyfajta „tematikai térképet” kapjunk a hatvanas évek közepén „eljövendőként” sejtett posztindusztriális, számítógépre alapozott és a tudás világát felértékelő társadalom legfontosabb attribútumairól.

- A nyolcvanas években kisméretű, nagy teljesítményű és olcsó számítógépek állnak majd mindenki rendelkezésére, a gépkocsi kezelésének egyszerűségével, otthon és irodában is használható kezelőfelülettel.
- A számítógép interaktív partnerre válik, döntést támogat, valós időben válaszol (akár szóban is), akár egyszerre sok száz felhasználónak.
- 1980-ra a hagyományos közművekre (a villany-, víz- és gázszolgáltatásra) emlékeztető, országos méretű elektronikus információs hálózatok épülnek ki.

²² Az „információs társadalom” fejlettségének szisztematikus mérése alapján kialakított országgrangsorok pionírja, az IDC 1994 óta teszi közzé saját indexeit, s ezekhez csatlakoztak az elmúlt években a népszerű *e-readiness* sorrendek, valamint az információs ágazatok vagy a tudásszektor fejlettségén alapuló rangsorok. A listák azóta a stratégiai tervezéssel és az információs társadalommal kapcsolatos közbeszédben hangoztatott érvek jellegzetes forrásaivá lettek: ennek a „pozíciónak” az ősképet lelhetjük fel Servan-Schreibernél 30 évvel korábbról.

²³ Például 218 szabadnappal számolnak egy évben – ennek jó, ha a fele igaz például a mai Amerikában. A fekete népesség hatalmas relatív számbeli gyarapodását és „középosztályosodását” jósolják – ehhez képest az afroamerikaiak részaránya az USA lakosságában jelentősen csökkent (igaz, hogy elsősorban a felerősödött latin-amerikai és ázsiai bevándorlás következtében).

²⁴ Servan-Schreiber a Fehér Háznak az új információs és kommunikációs fejlődési lehetőségekre szakosodott „külön tanácsadójaként” említi Knoxot, aki feltehetően azonos a hatvanas évek közepén az *Office of Science and Technology* kötetlékében „technical assistant” minőségben működött William T. Knoxsal.

- Ezek a „terminálok” és a mögöttük álló óriási kapacitású gépek³² együttesen könnyűszerrel kezelik és tárolják az egész világ „teljes írásbeli dokumentációját”, a nyomtatott papír világa lehangollik.
- A számítógépek „bevonulnak” az oktatásba, és még a legszegényebb iskolákban is alap-eszközzé válnak.
- A műholdak olcsóbbá teszik a távközlést, és forradalmasítják a képek átvitelét is.
- A technikailag fejlett országok és a lemaradók között növekszik a szakadék.

A fejlesztési irányok jól látszanak tehát, a döntéshozóknak csak komolyan kellene venniük őket. Servan-Schreiber bízik benne, hogy ez a forgatókönyv „némi szerencsével talán a cselekvés könyve lehet” (212).

Nos, természetesen nem lett az. Az ezredforduló környékén a kibővült Európai Unió (többek között) az ún. „lisszaboni programmal” ugyan látszólag csatába szállt „a tudás Európájáért”, ám a megcélzott felzárkózás helyett mind a kutatás és fejlesztés, mind az innováció, mind a tudásipar területén éppen hogy romlottak az európai pozíciók. Servan-Schreiber láttelepe ezért gyakorlatilag ugyanannyira aktuális, mint volt negyven éve. Látszatra közhelyé kopott alaptézisei („Az emberi ész kiművelése, fejlesztése, hasznosítása az egyetlen erőforrás [...] Az ész valamennyi eszközének állandó felhasználása és tökéletesítése” 211) is egészen addig érvényben maradnak, amíg mások szájában ezek a szavak a valódi változtatási szándék hiányát leplezik, és nem az ezekből fakadó, nagyon is kézenfekvő stratégiai lépések szervezik a politikai és gazdasági cselekvést. Servan-Schreiber látja ezt is, és afféle szellemi végrendeletként megjegyzi, hogy a posztindusztriális „újjaszületés” programjának megvalósításához különleges fajtájú vezetőkre (politikai, gazdasági és szakszervezeti döntéshozókra) is szükség van. Őket nem ott találjuk, ahol a hazafias szónoklatok vagy a politikai összecsapások kűrtszava harsog: tevékenységüket az elemzés ötletessége, a gondolkodás szigorú következetessége és a tennivalók pontos meghatározása fogja jellemezni.²⁶

²⁵ Meg kell jegyeznünk, hogy a „nagy gép” itt – a kor általános felfogásának megfelelően – „központi” számítógépet jelent: noha a számítástechnika az elosztott rendszerek irányába fejlődött, a hatvanas évek végéig élt (a tudományos fantasztikus irodalom és film világa által is felerősített módon) a minden fontos funkciót ellátó és szabályozó „egyetlen” szuperszámítógép mítosza.

²⁶ 2006 augusztusában – afféle búcsúüzenetként a hazai információs társadalmi közéletnek – „A pálya újraponázása” címmel arról írtam az egyik országos napilapban, hogy a választóvonalat nem a jelenlegi párt-politikai megosztottság térképén kell keresni, mert az „ipari korszak” és az „információs korszak” politikusait a szakképzettség, a jövőérzékenység és a politikai felelősség ethosza különbözteti meg egymástól. Ha azt a cikket ma kellene megfogalmazni, akkor bizonyos, hogy Servan-Schreibernek ezzel a gondolatával kezdeném (vagy végezném). Hazája politikusairól beszélve ő is erősebben fogalmaz: a francia közigazgatást a bizalmatlanság, a gyámkodás, a kezdeményezésre való képtelenség és a túlhatott ellenőrzés jellemzi, hiányzik a „tervszerűség” és „a koponyákkal való gazdálkodás” igénye (195–199). Hiányzik „a politikai akarat, amely egy-egy terv szerint irányíthatná az ország intellektuális erőforrásainak fejlesztését”. Az elit érzéketlen az intellektuális „véráramban” kulcsszerepet játszó gyatra telefonellátottsági helyzet megváltoztatása iránt, hagyja „lepusztulni” a posta- és távírógépezetet, amely nem is olyan régen még óraműpontossággal dolgozott. Az érdekes az, hogy Franciaországban éppen ez utóbbi területeken hoz jelentős változásokat a következő évtized: a telefonellátottság kiemelt, országos akciósorozat eredményeként megjavul, a *Minitel* program révén pedig – sok évvel megelőzve az egész világot – innovatív és közösségi jellegű hálózati kultúra épül ki (más kérdés, hogy ebből Franciaország nem tud nemzetközi versenyelőnyt kovácsolni).

Utójáték

Servan-Schreiber *Az amerikai kihívás* befejezésében így fogalmaz: „A civilizációk összecsapása ma már az egész földgolyóra kiterjedő érvényességgel a technológia, a tudomány, a vezetés harcmezéjén zajlik le” (209). Nem véletlen tehát, hogy „A japán kísérlés” című, néhány oldalas fejezet megírása után, amelyet a könyv függelékében tett közzé, figyelme fokozatosan Japán felé fordul. A távol-keleti szigetország már *Az amerikai kihívás* hasábjain is fel-felbukkan mint a koncentrált iparfejlesztés és az amerikaiakkal versenyezni képes innovációs stratégia szempontjából követendő példa. Japán diadalmas felemelkedése, ami a számítógépesítés és a tudatos gazdasági és politikai vezetés révén már a hetvenes évek közepétől egyfajta „alternatív információs társadalom” felé mutat, látványos bizonyítéka annak, hogy a „kihívás” nemcsak Amerika felől érkezik, hanem már globálissá nőtt. Ennek a „könyvbe öntése” Servan-Schreiber következő bestsellere, az 1980-ban megjelent *Le Défi mondial* (A világméretű kihívás). Ebben elsősorban Japánra koncentrál, de immár nemcsak Európára, hanem a „harmadik világra” is vonatkoztatva a „kihívást” és a válaszkeresést. A számítógépekre vonatkozó elemzés pikantériáját az adja, hogy a Knox-jelentésből 1967-ben átemelt „jövőképek” gyakorlatilag egyetlen eleme sem valósult meg 1980-ra: nem történt meg sem az olcsó személyi számítógépek elterjedése, sem a közműszerű óriáshálózat kialakulása, késett a digitális dokumentáció paradigmaváltása, és továbbra is váratott magára az oktatás „átvitelése” informatikával. Ám ezek, mint tudjuk, a következő két évtizedben lépésről lépésre mégiscsak valósággá lettek, a mikroszámítógépek detonációjától az internetig. Ahhoz azonban, hogy a technológiai forradalomból társadalmi-gazdasági változás legyen, különösen a „harmadik világ” esetében (amelynek Servan-Schreiber egyenesen a megmentőjét látja a számítógépben) sokkal több időre lesz még szükség, így ez a várokozása könnyen tűnik elhamarkodott próféciónak. A kritikusok keményebben is fogalmaznak: az automatizáció és a robotizáció új hullámával, a számítógépes forradalommal és az ipar alapját jelentő „új tudáskészletek” termelésével kapcsolatos téziseit „egy technokrata bizzar reményeiként”²⁷ mintegy megmosolyogva kezelik.²⁸ A témában tett utolsó számottevő megszólalása, a „kihívássorozat” harmadik darabjaként megjelent esszéje pedig még ennél is rosszabb sorsra jut: a *The knowledge revolution: New American*

²⁷ Lásd elsősorban Smith, Paul (1989): Visiting the Banana Republic. *Social Text*, No. 21, in: *Universal Abandon? The Politics of Postmodernism*, 128–148.

²⁸ A kritikusok természetesen túloznak, és Servan-Schreiberen verik el a port más, általuk nem kedvelt szerzők helyett. Ráadásul Servan-Schreiber nem „egyoptikás gondolkodó”. Miközben teljes mértékben – és helyesen – meg van győződve arról, hogy korszakalkotó változások következnek, jól látja a növekvő technológiai szakadékokat, és tisztában van avval, hogy az átalakulás számos mozzanata „traumatikus” lesz az érintettek számára. Egyetértőleg használja és idézi Simone de Beauvoir gondolatait a fogyasztás korlátozásáról és a morális megújulás szükségességéről.

²⁹ Miután az információtechnológia promóciója érdekében létrehívott párizsi központot pénzühiány miatt bezárják, a családott Servan-Schreiber 1984-ben Pittsburghbe költözik, a Carnegie Mellon Egyetemen tanuló fiához, és az egyetem nemzetközi kapcsolataiért felelős igazgatóként kezd dolgozni. (Mégis elég furcsán hangzik a szájából, amikor egyes gondolatmeneteiben a japánok az „ők”, az amerikaiak pedig a „mi”.) Barbara Crecine-nel közösen jegyzett könyve már angolul jelenik meg először, a Carnegie Mellon Press gondozásában. Tartalma részben laudáció az egyetemnek és a városnak, valószínűleg ennek köszönhetően vált egyáltalán megjelentethetővé. A könyvnyi terjedelmet is csak kreatív tördelésének köszönheti.

challenge című, 111 oldalas munkáját²⁹ szinte teljes közöny fogadja 1986-ban. Megérdemelten. Széteső, különböző stílusrétegeket keverő, az alkotóerő hanyatlását jelző könyvecske.³⁰ Hiába jellemzik alapvetően helyes, elfogadható, sokszor aforisztikus tömörséggel megformált, tézisszerű állítások,³¹ ha az élet és a szakirodalom akkorra már jócskán „túlhaladt” Servan-Schreiberen. A nyolcvanas évek közepén ugyanezekről a kérdésekről már kemény változókkal, empirikus vizsgálatokkal, komoly tudományos apparátussal segített kutatások és monográfiák nyomán alakulnak a narratívák. A váteszek kora lejárt.

Mérleg

A 2007. évi tavaszi EU-csúcsra készülve érdekes tanulmányt tett közzé egy kutatócsoport 2006 októberében.³² Az Európai Uniót az Egyesült Államokkal összehasonlítva azt találták, hogy a foglalkoztatottak aránya a tudásalapú iparágakban mindkét kontinensen egyaránt 38 százalékos.³³ A növekedési ráták is szinte azonosak az utolsó tíz évben (1995–2005). Csakhogy a kutatás és fejlesztés terén az amerikai befektetéseknek a GNP-hez viszonyított aránya (és volumene) nemcsak továbbra is meghaladja az Unió hasonló mutatóit (2,7% USA, 1,9% EU), de a tartósan lassúbb növekedés miatt a belső arányok is fokozatosan eltolódnak: 1995-ben az EU bruttó értékben még az amerikai összeg 77 százalékát ruházta be ezeken a területeken, s ez az arány tíz év alatt 72 százalékra esett vissza. A legnagyobb különbség azonban az, hogy míg a tudásszektorban foglalkoztatottak létszámának növekedése Európában *termelékenységsökkenéssel* járt, addig az USA-ban *fokozta a termelékenységet*. S hogy vajon miből fakad ez a különbség? A *London School of Economics* tanulmánya szerint az amerikai előny egyik legfontosabb tényezője még mindig az USA szervezeti és menedzsmentkultúrájának a fölénye,³⁴ de korábbi

³⁰ Ha valami miatt a kérdéskör historiográfiájában mégis helyet kaphat, az a kétes értékű „legnagyobb tévedés Afrikával kapcsolatban” rovat lehetne. Egy konferencián való élménydús részvétele nyomán a tudás világtérképén nagy szerepet jósol a fekete kontinensnek („The conclusive proof of the creative power of Knowledge will come from Africa. We already have enough evidence to anticipate it” [99]).

³¹ Néhány izgalmasabb kulcsszót emeljük ki: erőltetett felsőoktatás-fejlesztés teljesen számítógépesített kampuszokkal. Általános számítógépes írástudás (*computer literacy*). A termelésszervezésben elért japán előnyt a számítástudományban megszerzett fölény megtartásával ellensúlyozó Amerika – különös tekintettel a szoftverkapacitásokra. Az oktatás egycs. számú nemzeti prioritássá tétele.

³² Brinkley, Ian – Lee, Neil (2006): *The Knowledge Economy in Europe. A report prepared for the 2007 EU Spring Council*. The Work Foundation.

³³ A skandináv országok, Hollandia és Nagy-Britannia esetében ez a szám jóval magasabb, mint az USA-ban, az európai átlagot a „gyengébben teljesítő” tagországok „húzzák le”. Persze ha Virginiát, Kaliforniát vagy Massachusettset „emelnénk ki” az amerikai átlagból, akkor velük már nem tudna versenyezni Európa élvonala sem.

³⁴ Bloom, Sadun – Van Reenen (2004): „IT ain’t what you do it’s the way that you do it – testing explanations of productivity growth using US affiliates”. Centre for Economic Performance, LSE, September, 2005.

³⁵ Patel, P. – Pavitt, K. (1987): „Is Western Europe Losing the Technological Race?” In Freeman, C. (ed.): *Output Measurement in Science and Technology*. Amsterdam: North-Holland, 59–85. Nelson, R. (1989): „U.S. Technological Leadership. Where Did It Come From and Where Did It Go?” *Research Policy*, 19, 2: 117–132. Pianta, M. (1988): *New Technologies across the Atlantic: U.S. Leadership or European Autonomy?* Hemel Hempstead: Harvester-Wheatheaf.

elemzések³⁵ sem tudnak jelentős mértékben mást mondani erről, mint negyedszázaddal előttük a francia újságíró. Az ezredvégi receptek – immár gazdaságelméleti vagy politikai stratégiai „akcentussal” – Servan-Schreiber egykori üzeneteit ismétlik.³⁶

Amerikai oldalról nézve a megvalósult „föderális álom” – bármilyen nehezen született is meg, és bármilyen későn, lassan és ellentmondásosan ment is végbe az Unió bővítése, és bármilyen nehézkes is az eurobürokrácia, mégiscsak akkora belső piacot teremtetett, és olyan erejű innovációs energiatartalékot szabadított fel, ami az egykori „kihívásra” adott sikeres válasznak tekinthető.³⁷ Jeremy Rifkin hosszan sorolja azokat a területeket, ahol egyenesen az öreg kontinens került komoly helyzeti előnybe.³⁸ Ezzel a diskurzus szöttese bonyolultabbá, kifinomultabbá válik: a tudás, az oktatás és a kultúra számos dimenziójában – a konzervált lemaradás kategóriáit³⁹ „felülírva” – Európa néz vissza a mögötte tülekedőkre...

Servan-Schreiber akkor, amikor európai–amerikai kontextusban találta a problémát, jól látta, hogy annak igazi mélyszerkezete túlmutat a dichotómián. A szereplők minden szempontból egymásra vannak utalva, sikereik a másikat is hajtják előre, a kudarcok az egész – mondjuk ki – világrendszernek ártanak. A diadalmas Egyesült Államoknak minden eredmény ellenére korlátozottak az erőforrásai, és a felek rá vannak utalva a kooperációra – nem (csupán) az utolérésre, a versenyre érdemes figyelni, hanem valamennyi szereplőnek a saját eredetiségét erősítve kell egyre kíváncsabb együttműködő partnerré válnia. S mindezt teljesen új „erőtérben”, egészen más „arcú” kapitalizmusban kell megvalósítani, melyben a termelés, az elosztás, a fogyasztás, valamint az érdek- és hatalmi viszonyok szinte minden eleme is a tudás új világának képére alakul át.⁴⁰

Servan-Schreiber meggyőződése, hogy ez nemcsak a döntéshozók játszmája, hanem a kihívás az egyének számára is értelmezhető. Ezért érez rá valóban az első közzött az „életfogytig tartó tanulás” eszméjére. „A jövő kulcsa a permanens oktatás” – mondja az *Amerikai kihívásban* (244). Az ismeretek megszerzését az egész emberéletre kell elosztani.⁴¹ Az átképzés nagyobb alkalmazkodóképességet jelenthet, és ennek olyan társadalmi ígéretei vannak, hogy Európa élére állhatna az egész folyamatnak.

³⁶ Fagerberg, J. – Guerrieri, P. – Verspagen, B. (eds.) (1999): *The Economic Challenge for Europe: Adapting to Innovation-based Growth*. Aldershot: Edward Elgar.

³⁷ Reid T. R. (2005): *The United States of Europe: The New Superpower and the End of American Supremacy*. Penguin (Non-Classics); Reprint edition.

³⁸ Rifkin, J. (2004): *The European Dream. How Europe's Vision of the Future is Quietly Eclipsing the American Dream*. New York: Tarcher.

³⁹ A legnagyobb kudarcról, a „lisszaboni fiaskóról” lásd Archibugi, Daniele – Coco, Alberto (2004): *Is Europe Becoming the Most Dynamic Knowledge Economy in the World? Center for European Studies Working Paper*, 2004. december, No. 119. <http://www.ces.fas.harvard.edu/publications/docs/pdfs/ArchibugiTech.pdf>

⁴⁰ Egy friss „hommage à Servan-Schreiber”: Burton-Jones, Alan (2005): *Knowledge Capitalism: Business, Work, and Learning in the New Economy*. Oxford: Oxford University Press.

⁴¹ Servan-Schreiber a legendás munkásvezetőnél, Jaures-nál leli fel a gondolat ősforrását: „Attól a naptól fogva, amikor az emberi tevékenységek különféle formái közt szabad lesz az átmenet, amikor a foglalkozások közt kötetlen és folyamatos kicserélődés következik be, az emberek változó vagy kialakulatlan képességeit nem béklyózza meg többé az induláskor egyszer s mindenkorra változó hivatásuk: mindenfajta tevékenység állandó mozgásban lesz, s a még későn jelentkező hajlamok is utat törhetnek maguknak a váratlan felvirágzásra.”

A posztindusztriális társadalom „az állandó továbbképzés folyamatosan regenerálódó társadalma” (208).

Az információs társadalom eszméjének amerikai és japán panteonját benépesítő gondolkodókat, politikusokat és más közéleti szereplőket többé-kevésbé jól ismerjük. Ha az európai panteon lakóinak felsorolásába fogunk, kis habozás után kezdjük Servan-Schreiberrel, és hökkenjünk meg, hogy Alain Touraine-en kívül⁴² mennyire nehéz mellé társakat találni, egészen a nyolcvanas évek közepéig.

Befejezésül: e megkésett szakirodalmi „feltárás” és laudáció arra is figyelmeztet, hogy a kortárs diskurzusoktól időnként „ellépegetve” mennyire aktuális és termékeny lehet a visszatérés a korai percepciókhoz.⁴³

⁴² A mai napig Touraine-t tartják a posztindusztriális társadalom első európai teoretikusának, pedig erről szóló könyve jóval Servan-Schreiberé után jelent meg (Touraine, Alain [1969]: *La société post-industrielle. Naissance d'une société*. Denoël-Gonthier). Az is igaz, hogy Touraine a munkaszociológia felől indulva már az ötvenes évek közepén nemzetközi figyelmet kiváltó clemzéssel debütált (*L'évolution du Travail Ouvrier aux Usines Renault*. Paris: Centre National de la Recherche Scientifique, 1955, 202), azonnali, pozitív visszhangot váltva ki Amerikában (lásd Theodore Caplow könyvismertetőjét: *American Sociological Review*, Vol. 20, No. 6, dec., 1955), 766–767. Külön érdekesség, hogy a könyv végső formába öntése előtt Touraine Rockefeller-ösztöndíjjal a Harvardon, a Columbián és a chicagói egyetemen folytatott tanulmányokat. Mellesleg az információs társadalom historiográfiájának francia fejezete ugyancsak megérne egy alapos áttekintést, Servan-Schreiber és Touraine mellett olyan szerzők újraolvasásával, mint Michel Crozier, Serge Mallet vagy Georges Gurvitch – és mindenekelőtt Jean Gottmann nagyon is időszzerű újrafelfedezésével az információs társadalom legelső klasszikusaként.

⁴³ Technológiai kontextusban az előrejelzések, a jövőképek utólagos mérlegre tétele mindig izgalmas szellemi kaland. (Égy ilyenre korábban magam is vállalkoztam „A jövő múltja – információtechnika és társadalom” címmel, *Új Alaplap*, 1998/1, 5–7.) A korabeli irodalom feltárása azonban ennél jóval többet eredményezhet: azoknak a logikai struktúráknak, értelmezési kereteknek, jelentéseknek és fogalmaknak a rekonstrukcióját, amelyek az akkori gondolkodást és a vitapozíciókat meghatározták – s amelyek révén mai ismereteink bázisán gazdagabban tudjuk elemezni a múltat, és számos csapdától megóvhatjuk magunkat, ha kedvünk támad kisablakot nyitni a jövőre.